

HARKU METSA LOODUSRADA

RMK Tallinna ümbruse puhkeala

Harku metsa loodusrada

Harku metsa loodusrada asub RMK Tallinna ümbruse puhkealal. Rada algab Harku metsa kirdeservas asuvast parklast (Tähetorni tänava ja Harku karjääre teenindava raudtee ristumisel olev sissepääsukoht, mis on Kadaka tee ja Tähetorni tänava ristmikult 700m kaugusel. Eelpool mainitud ristmikul asub ka Tallinna ühistranspordi peatus buss nr. 20. RMK Tallinna ümbruse puhkeala keskusest - Tallinna Loomaaia läänvärav, Ehitajate tee 150 - on siia 5 km), jõuab välja Harku mõisani, sealt suundub piki metsateid ümber Valgesoo kulgedes piki vaevumärgatavaid liivakünniseid tagasi raja lähtepunkti.

Harku metsa loodusraja pikkus on 8 km, selle läbimiseks kulub 4-6 tundi. Loodusrajal on 13 vaatluspunkti. Rada on tähistatud valgete värvimärkidega puudel ja suunaviitadega, mille peal seljakotiga matkasell, vaatluspunkte tähistavad numbritega postid.

Rada tutvustab Harku luitestikku (kutsutud ka Harku mägedeks), luiteahelike vahele jäävaid turbasoid (Must- ja Valgesoo, Kollane soo), Harku mõisa koos liigirikka mõisapargiga ning mitmeid erinevaid metsa- ja sootüüpe. Õpperaja alguses on matkaja tarbeks rajatud parkla, puhkekoht ja rada tutvustav kaart.

Harku nimetus on väga vana ja arvatakse, et see pärineb soomekeelsest sõnast *harkko*, mis tähendab suurt kivikamakast või lihtsalt kamakat. Paralleelse nimetusena on käibel olnud ka Harkua.

Matkajal on võimalik valida mitme erineva pikkusega marsruudi vahel (kõik rajad saavad alguse Harku metsa kirdeservas olevast parklast):

1) **suur ring** (rada läbides saab tervikliku ülevaate Harku metsast, soodest, luitestikust ja mõisaansamblist; õpperaja punktid 1 kuni 13). Küllalt pika (8 km) ning vahelduva reljeefiga matkaraja läbimiseks kulub vähemalt 5 tundi.

2) **väike ring** (Harku luitestik, Harku mõis ja mõisapark, Valgesoo; õpperaja punktid 1 kuni 8, 12 -13;). Raja (6 km) läbimiseks tuleks varuda aega 3-4 tunni ringis.

3) **rada Harku luitestikust Harku mõisapargini** (õpperaja punktid 1 kuni 6). Raja (3 km) läbimiseks tuleks varuda aega pooleteise tunni ringis, mistõttu on see sobilik ka noorele matkajale või tervele perele meeldivaks jalutuskäiguks looduses.

4) **rada Harku luitestikust Harku metsa idaparklani** (Harku luitestik, Harku mõis ja mõisapark, Valgesoo ja Kollane soo; õpperaja punktid 1 kuni 10). Raja (6 km) läbimiseks tuleks varuda aega 3-4 tunni ringis.

1. Madal liivakünnis. Rabamännik

8 km pikkune Harku metsa loodusrada saab alguse Harku metsa kirdeservas olevast parklast. Rada kulgeb mööda küllaltki kitsast ja madalat liivakünnist, mis eraldab kahte turbasood: põhjapoolset madalamat Mustsood ja lõunapoolset kõrgemat Valgesood ning jõuab välja Harku mõisaparki. Valgesoost veelgi lõuna pool, üle järjekordse madala liivakünnise, asub kolmaski – Kollane soo. Kokku tuntakse neid kui Harku raba.

Soid jaotatakse madal-, siirde- ja kõrgsoodeks ehk rabadeks. Madalsoo on soo arengu algaste. Seal on puudest näha kasvamas peamiselt sookaske. Järgmine soo arenguaste on siirdesoo. Puudest on kaska siin välja tõrjumis juba mänd, rohttaimed annavad üha enam ruumi turbasammaldele. Soo viimane arenguaste on raba. Puudest on seal ükskuid mände, turbapinnasel on laiutamas peaaegu ühtlane turbasammalde vaip.

Vahetult liivakünnise servalt saab alguse rabamännik. Mändide keskmine kõrgus on siin vaid 11 meetrit. Vaatamata väikesele kõrgusele ning puutüvede peenusele on need mändid väga eakad (paljudel vanust kaugelt üle saja aasta). Harilikku mändi oleme harjunud nägema kõrge sirgetüvelise puuna, ent toitainetevaesel, halva õhustatusega rabapinnal on nad madalad, sageli ebaloomulikult kõverdunud. Põõsarinne puudub siin täielikult, puhmarindes leidub sookailu, sinikat, rohurindes tupp-villpead, rabamurakat, kukemarja ja küüvitsat. Kõik nimetatud taimeliigid on kohastunud raskete kasvukohatingimustega – sookailu ja küüvitsa lehed on nahkjad, kaetud paksu, aurumist takistava kihiga. Tupp-villpea kokkurullunud lehed aitavad vähendada vee aurumist.

Foto 1. Tupp-villpea tunneb end turbasamblas koduselt

Sammaldest on siin peaaegu ainuvalitsejaks turbasamblad. Turbas on väga palju niiskust ja vähe hapnikku. Lisaks on turvas happeline. Siin puuduvad peaaegu täielikult mineraalained. Sellised tingimused on põhjuseks, miks soos suudavad vastu pidada vaid vähesed taimeliigid.

Järgmine vaatluspunkt asub 500 m kaugusel.

2. Palumännik

Võrreldes nõmmemännikuga on palumännikus mändide keskmine kõrgus suurem tingituna kasvukohatingimuste paranemisest – mullatekketingimused on siin soodsamad, mistõttu on түsedam ka metsakõdukiht (kuni 10 cm). Pinnas sisaldab rohkem niiskust ja toitaineid – esimesse rindesse on lisandanud kask ja teise rindesse kuusk. Rohurindes domineerivad mustikas, pohl ehk palukas (murdekeelset sõna - palukas peetaks sellele metsatüübile nime andjaks; pohl on palumetsa üks karaktertaimi) ja palu-härghein. Samblarinne on väga liigirikas – tavalisemad samblaliigid on palusammal, kaksikhammas, laanik.

Nõmme- ja palumetsad on enamlevinumad metsatüübid Harku mägedes.

Foto 2. Palumännik

3. Nõmmemännik

Mõlemal pool loodusrada kasvab siin üle saja aasta vanune valgusküllane männik (siin ei ole vaadet varjavaid kuuski ega põõsaid). Taimestik on nagu esimeses õpperaja punktis – rabamännikus – väga liigivaene, kuid siiski liigiliselt täiesti erinev. Puurindes esineb ainult mänd, harvemini kohtame kuuske või üksikuid kadakaid, alustaimestik esineb rohkesti kanarbikku ja leesikat, samuti hakkavad silma valkjad islandi sambliku paljandid. Muld on siin väheviljakas, rabamännikule iseloomuliku liigniiskuse asemel valitseb siin liigkuivus. Nii nõmme kui ka raba kasvukohatüübis suudab metsa moodustada vaid üks kodumaine puuliik – harilik mänd.

Nõmmemetsad on levinud toitainetevaestel liivmuldadel kas mereäärsetel luidetel või sisemaal mitmesuguse tekkelaadiga seljandikel ja küngastel. Puistud on IV-V boniteedi sambliku või kanarbiku kasvukohatüübi puhtmännikud.

Järgmine vaatluspunkt asub umbes 500 m kaugusel.

Foto 3. Kanarbik

4. Luitestik

Järgneva kilomeetri jooksul kulgeb loodusrada piki luiteid, mis moodustavad katkematu ahela kuni Harkuni. Harku luitestik – nimetatud ka Harku mägedeks – kujutab endast Antsülus järve-aegset rannaastangut, milleni ulatus 8000 aasta eest põhja poolt meri – kogupikkus on 2,3 km ja laius kohati kuni 200 meetrit. Luitestiku keskosa on kõige kõrgem – siin kerkivad luited jalamilt kuni 15 m kõrguseni. Luitestikus esineb sageli arvukalt sulglohke ehk solle. Nende sügavus on keskel läbi 1,5-2 meetrit, läbimõõt 20-40 meetrit. Sollide põhja katab õhuke madalsooturbakiht ja neis kasvab madalaid lehtpuid. Luitestiku keskosa äärealadel esinevad kaarjad liivakünnised madalavõitu luidetega.

Luitestik on valdavalt kaetud palu- või nõmmemetsaga. Luited on väga vahelduva reljeefiga, tõustes kord teelolija ees kõrgeks mäeks, siis jälle laskudes ümbritsevate soode ja rabadega ühele tasapinnale ning neilt avanevad ilusad vaated ümbritsevatele metsadele ja soodele. Luidetevaheline üleminek rabaks on tavaliselt järsk ning selline maastikumuutus pakub matkajale meeldivat vaheldust.

Foto 4. Luiteharjal.

5. Kuuseallee. Harku mõisatiik

Kuuseallee, mis viib luitestikult Harku mõisaparki, on juba küllalt eakas (kuused on keskmiselt 23 m kõrged, läbimõõduga kuni 60 cm). Tänu kõrgele vanusele on paljusid alleepuid kahjustanud erinevad seenhaigused, mille tulemusena puud kuivavad – see seletab ka allee katkendlikkuse.

Foto 5. Kuuseallee

Vaatluspunktist 250 m pärast pöörame parempoolsele teeharule, mis on Harku mõisapargi peatee ja paikneb rööbiti tiigi kaldaga.

Harku allikatoiteline 3 ha suurune mõisatiik koos viie väikse saarekesega pärineb kunagisest jäänukjärvest. 1830. aasta paiku ostis Harku mõisa Ungru krahvi poeg Peter Ludvig Constantin von Ungern-Sternberg, kes lasi järve ümber kujundada tiigiks. Järve laiendamisega ja süvendamisega kaasnenuid pinnas kuhjati tiigi keskele viieks saarekeseks. Järve õpperajapoolsel kaldal kasvavad kõrged hõberemmelgad, tänu viljakale pinnasele kõrguvad siin taeva poole ka üksikud põlised tammed, alustaimestikis võib näha hunditubakat, seljarohtu, seaohakat, naati jpt. Tiigi ääres kasvab ebahühtlaste kogumikena harilik katkujuur - meil kasvavatest taimedest on tal suurim terve lehelaba (lehe läbimõõt võib küündida kuni 1 meetrini). Taim õitseb juba aprilli keskpaigas, tema punased õied on koondunud pöörisetaolisse suurde liitõisikusse. Vaatamata rohkele õitsemisele, paljunevad taimed siiski meie tingimustest vaid vegetatiivselt. Lehed moodustuvad katkujuurel alles pärast täielikku õitsemist.

Foto 6. Mõisatiik

6. Harku mõis ja park

Mitmeosaline Harku mõisapark on vaba kujundusega. Tiigi vasaku kaldaga paralleelselt paiknevat 200 m pikkust pikliku kujuga pargilagendikku ääristavad erinevaliigilised okas- ja lehtpuugrupid. Päikese päevane liikumine kujundab siin kogu päeva jooksul iga tunniga muutuvaid valguse- ja varjudemänge. Sellega pargi rajamisel ka arvestati. Praeguseks on mõisapark ümbritseva loodusega ühte sulanud ning arvukad pargimonumendid ja sillad on hävinud. Küllaltki suure pargi (ligi 25 ha) hooldamine on selgelt osutunud liiga raskeks.

Harku mõisapargis kasvab ligikaudu sada puu- ja põõsaliiki. Siin on suurepärase võimalus oma dendroloogia-alased teadmised proovile panna. Lisaks kodumaistele liikidele hakkavad pargis silma ka paljud introductseeritud puud: okaspuudest – valge mänd (*Pinus strobus*), alpi seedermand (*Pinus cembra*), Engelmanni kuusk (*Picea engelmannii*), euroopa lehis (*Larix decidua*), vene lehis (*Larix rossica*); lehtpuudest – mägivaher (*Acer pseudoplatanus*) ja mägivahtra punaselehine vorm (*Acer pseudoplatanus f. purpurascens*), tatari vaher (*Acer tataricum*), hariliku pöõgi punaselehine vorm (*Fagus sylvatica f. atropurpurea*), suurelehine pärn (*Tilia platyphyllos*), ida-mariõunapuu (*Malus baccata*); põõsastest – tähkjas toompihlakas (*Amelanchier spicata*), suur- ja väike läätspuu (*Caragana arborescens ja frutex*), üheemakaline viirpuu (*Crataegus monogyna*), karvane viirpuu (*C. submollis*), laialehine ebajasmiin (*Philadelphus coronarius*), taraenelas (*Spiraea chamaedryfolia*), harilik pihlenelas (*Sorbaria sorbifolia*) jpt.

Harku mõisapargi uhkuseks on kindlasti siin juba üle veerandsaja aasta Eesti jämedaima mägivahtra tiitlit kandev puu. Kui 1976. aastal oli kaheharulise puu kummagi haru ümbermõõt 2 meetrit, siis 2004 aasta suveks on üks haru murdunud, teise haru ümbermõõt on rinnakõrguselt 320 cm. Puu seisund on rahuldav ning ta väärib igati looduskaitse alla võtmist. Selle puu seemnetest on pargis kasvamas kümneid ja kümneid eri vanuses mägivahtraid, mis mõnes kohas annavad väikese vahtriku mõõdugi välja. Neist jämedamate ümbermõõdud küündivad üle kahe meetri.

Mägivaher (*Acer pseudoplatanus*) kasvab looduslikult esimese rinde puuna liivsavimuldadel pöõgi ja tamme-valgepöõgi metsade koosseisus nii Kesk- kui ka Lõuna-Euroopas. Meie vanades mõisaparkides kipub mägivaher sageli metsistuma

ning katab madala võsana puudealuseid tänu oma rohkele juurevõsule (nt. Rakvere tammikus). Mägivahtra punaselehine vorm (*Acer pseudoplatanus f. purpurescens*), mille lehed on alt purpurvioletsed, on hinnatud eeskätt aianduses ja koduaedades.

Foto 7. Mägivaher

Praegune mõisahoone pärineb 18. saj algusest, hiljem 1870. aastal lisati kahekordsele esindushoonele juurde kaks tiiba, kõrge keskrisaliiti krooniv neorenessanslik frontoon ja rõduterrassid. Sissesõidutee lähedusse rajati historistlikus laadis kindlusehitist meenutav dekoratiivtornidega tugimüür ja kõrgete paekivist astmikviiludega majandushooned, mille läheduses asuvad ka oletatava 14. saj pärit ordulinnuse varemed. 29. sept. 1710 allkirjastati Harku mõisa pooleliolevas härrastemajas Tallinna Rootsi garnisoni ja Vene vägede vaheline rahuleping (see leping lõpetas Põhjasõja Eestimaal). Hetkel paikneb mõisahoones TA Eksperimentaalbioloogia Instituut.

Foto 8. Harku mõisa peahoone

7. Veesilm.

Pärast 4 km pikkust matka mööda vahelduva reljeefiga Harku luitestikku ning Harku mõisapargiga tutvumist on tore väikese veesilma kaldalt (endine sügav turbaauk) eest leida lõkkekoht. Siin on hea võimalus rännakust puhata ja jalgu sirutada enne õpperaja teise poolega tutvumist.

Foto 9. Veesilm

Pärast lõkkekohta pöörduv õpperada paremale, metsateele, 200 m järel juhatab suunaviit meid Valgesoos asuva pikilaukani. Soovi korral võib mööda pikilauka äärset matkarada minna otse õpperaja vaatluspunkti 12 (rada lüheneb sellisel puhul 2 km võrra).

8. Pikilaugas

Valgesoo keskosas asub pea katkematult 700 m pikkune laugas (laugas - väike huumustoiteline, harilikult pruuniveeline sooveekogu, mis on tekkinud nõgusal või lamedal rabapinnal älvest, kui pinnavee äravool on seiskunud. Lauka kaldad on järsuservalised & põhi turbamudane. Laugaste vesi on kollast või pruuni värvi, seda iseloomustab orgaaniliste ainete (huumusainete) kõrge ning mineraal- ja biogeensete ainete madal kontsentratsioon, vee happeline reaktsioon ja vees lahustunud hapniku vähesus. Iseloomuliku värvuse põhjustavad huumusained. Pikilaukale annavad juuni-juulis värvi soovõhkade pilkupüüdvad valged õied.

Foto 10. Pikilaugas, lauka pinda katavad tihedalt õitsvad soovõhad

Soo areng kulgeb läbi mitme staadiumi. Esmalt tekib madala rohostuga ja puudeta madalsoo. Siirdesoo on üleminekuetapiks kõrgsoole. Turbasamblad võtavad tarnade üle võimust ja hakkavad kasvatama turbakihti. Kuigi turbasamblad kasvavad aeglaselt, vaid paar millimeetrit aastas, pakseneb turbakiht tuhande aastaga vähemalt meetri jagu ja soo keskosa kerkib kõrgemaks. Rabad ehk kõrgsood on soode arengu

kõrgeim aste. Kumer turbakiht on seal nii paks, et taimede juured enam põhjaveeni ei ulatu. Raba kummub ümbritsevast alast kõrgemale ja seetõttu saavad taimed toitaineid rabas vaid sademetest. Rabad jaotatakse rohu- ja puhmarabaks. Rohurabad on märjemad ja lagedamad, kus kasvavad vaid üksikud kõverad rabamännid. Puhmarabad kasvavad kuivematel aladel. Rabade viimases arengustaadiumis kujunevad rabaojad, mis liigse vee rabast välja viivad.

Tänu intensiivsele kuivendamisele ja turba kaevandamisele on Valgesoo (nagu ka Musta- ja Kollase soo) ilme tugevasti muutunud – paljud laukad on kuivendamise tõttu kadunud või kadumas ning tänu paksenenud metsakõdu kihile on metsade tootlikkus kasvanud – suurenenud on mändide keskmine kõrgus ja rinnasdiameeter (valdavalt on tegu kuivendatud siirdesoo kasvukohatüüpi kuuluva metsaga).

Pikilauka servast pöördub õpperada tagasi siia juhatanud metsateele, 800 m pärast pöörab rada täisnurga all vasakule vaikselt metsasihile, kus leiame eest ka järjekordse vaatluspunkti. Vahetult õpperaja ääres köidavad tähelepanu ümaralehise uibulehe nahkjad igihaljad tumerohelised juurmise kodarikuna asetsevad lehed. Juunis-juulis uibuleht õitseb – õied asuvad hõredas kobaras püstisel õisikuvarval. Neil on neli või viis munajat kroonlehte, mille põhivärvus on valge.

Foto 11. Ümaralehine uibuleht õitsemas

9. Metsahaldjad

Lisaks arvukatele metsloomajälgedele (metskitsed, põdrad, rebased jpt) võib Harku metsas sattuda ka üleloomuliku olendi (metsavaimu) jälgede peale (ja seda nii suvel kui ka talvel), mis võib matkajat eksitada isegi tuttavates paikades – seetõttu tuleb rada läbides hoolikalt jälgida olemasolevat rajamärgistust. Metsahaldjate olemasolust pajatab ka alljärgnev kohalik rahvajutt aastast 1938:

Metshaldjad olid ka, kohutav vaim pidi olema. Vanad inimesed olid nähnd. Ei tohi üle tee minna, kus aljad käind, et eksib ära. Neid jälgi pidi näha olema. Olen oma mehevanematelt seda kuulnud (ERA II 192, 352/3 < Keila khk, Harku v, Liisa Torbek (1938).

Madal liivakünnis on siin veidi kõrgem, see pakub puudele paremaid kasvutingimusi. Nii võimegi siin kohata palumännikule ebatüüpiliselt vanu jändrikke kaski ja tammesid ning rohkelt hargnevaid pihlakaid ja sarapuid.

Foto 12. Põline kask

Vahemaa järgmise vaatluspunktini on 800 m. Loodusrada jätkub mööda endist metsateed, mis peagi asendub jalgrajaga kuivenduskraavi kaldal. Jalgrajalt pöördub õpperada vasakule kõrgesse kaasikusse, kus asub kümnes vaatluspunkt.

10. Kaasik

Kuivendamise tulemused siin karusambla-mustika kasvukohatüübis (sellised metsad on levinud eeskätt soode ümbruses) on selgelt näha – puistu boniteet on tõusnud kolmelt kahele, alustaimestik ja alusmets on muutunud liigirikkamaks. Lisaks kaasikutele võib puistutena domineerida veel männikud või kuusikud. Ilma kuivenduseeta on selliste metsade tootlikkus madal (III-IV boniteet). Karusambla kasvukohatüübi metsad on kõige enam levinud Kirde-Eesti metsades. Kaasikut piiravad vasakult ja paremalt keskealised männikud.

Foto 13. Kaasik

Piki loodusrada edasi liikudes hakkab peagi (200 m pärast) paistma veega täitunud vana liivakarjäär, mis sobib meeldivaks supluseks. Karjääri põhjatipust suundub rada paremale – metsateele. Järgmise vaatluspunktini on 400 m.

Siinsed metsade rajati Tallinna metsamajandi kauaaegse direktori (1960-1984) Ants Paluvitsa eestvedamisel.

Foto 14. Mälestustahvel

11. Vööthuul-sõrmkäpp.

Otse loodusraja ääres pakub suvel silmailu vööthuul-sõrmkäpp (*Dactylorhiza fuchsii*). Kasvukoha suhtes vähenõudlikuna kuulub see taim meie tavalisemate käpaliste hulka ja kesksuvel võib tema mitut tooni lillakasroosaid, tumedamalt kirjatud õisi kohata üle Eesti. Tema kasvukohtadeks on väga mitmesugused hõredamad metsad, sooservad, niidud, sageli ka maanteekraavide nõlvad ja metsaojade kaldad. Kasvukoha suhtes küllaltki vähenõudlikuna eelistab ta siiski veidi lubjarikkamaid muldi ja väldib väga kuivi kasvukohti.

Foto 15. Vööthuul sõrmkäpp

12. Älved

Rajast vasakule jääb suur älvestegrupp (älveste pinnale ei tohi astuda – vaid üksikud nendest kannavad inimest) ning pea 700 m pikkune pikilaugas, mis kulgeb Valgesoos

ida-lääne suunaliselt. Kaugelt näivad älved üldisel foonil heledamad – rohelised, kollased või punakad. Rohelise ja kollaka värvitooni annavad älvestele turbasambla kogumikud, punast värvi aga huulheinad (huulhein on putuktoiduline taim. Lehed on laetud kleepuvate näärmekarvakestega. Lehele lennanud putukas jääb selle pinnale kinni, karvad suruvad ta vastu lehelaba ning putuka pehmed kehaosad seeditakse. Selle tõendina leiame lehtedel hulgaliselt putukate tühje kitiinkesti. Ilma sellise toidulisata huulhein küll kasvab, kuid sellised taimed jäävad märksa väiksemaks).

Foto 16. Älves

Älvestes on turbasambla varte juurdekasv suurem kui mätastes, kuid sammalkate on hõredam ja selle lagunemine intensiivsem. Nii jääb älve pind üha rohkem maha kõrvalolevate mätaste kasvust. Vee püsival kogunemisel älveste turbasamblad hävivad ja pika aja möödudes võib älvest kujuneda laugas – alaline pisiveekogu.

Vahemaa järgmise vaatluspunktini on 500 m. Loodusrada jätkub mööda endist metsateed ja jõuab juba tuttava puhkekohtani Harku luitestik.

13. Puhkekoht

Pärast 7 km pikkust matka jääb raja lõpuossa teinegi luitestiku rüpes olev lõkkekoht. Siin on hea võimalus pikast rännakust puhata ja jalgu sirutada enne raja lõpp-punkti jõudmist.

Uute kohtumisteni Harku loodusrajal.

Martin Suuroja (rajad, tekst, fotod, kaart)
31. juulil 2004 Tallinnas